

(əvvəli ötən sayımızda)

Öntürklər bir etnos olaraq ilk öncə Cənubi Sibirdə daxil olmaqla Volqa-Ural bölgəsində təşəkkül taparaq Turan birliyinin ilk rüşeymini yaratmışlar. Sonra tədricən güneyə doğru yayılaraq Aral və Xəzər dənizi arasındakı ərazilərdə hind-ariilər bura qədəm qoymadan minillər öncə məskunlaşmış, Böyük Turan adlanan vətənlərinin mərkəzinə çevirmişlər. Genetik və arxeoloji araşdırmalar nəticəsində də məlum olduğu kimi bəşər mədəniyyətinin ilk rüşeymləri XI-X minilliklərdə Böyük Turan adlanan bumarkəzdə yaranmış və burdan yer üzünün digər ərazilərinə yayılmışdır. İlk bəşər mədəniyyətinin yarandığı qədim tarixi dövrdə ari və sami irqi hələ tarix səhnəsinə qədəm qoymamışdılar.

XX əsrin əvvəllərində yaşamış Alman antropoloqu Egon Eykştadt Turanı, yəni cənubi Sibiri turanlıların ilkin vətəni və bəşəriyyətin dinamik inkişafının əsas hərəkətverici qüvvəsi hesab edir.

Turan çölləri dinamik inkişafın mərkəzi idi. Bu bozkırın yaşayış alanı kimi təkə bioloji özəlliklərinin deyil, həmçinin orda əhali artımının sosial psixoloji özəlliklərindən də irəli gəlirdi.

E.Eykstadt turanlıların ilkin vətəni və onların yer üzərində məskunlaşması hadisəsini təfərrüatlı şəkildə təsvir edir: "Tarım hövzəsi və Asiyanın yüksək ovalıqları qədimlərdə olduğu kimi bu gündə turanlıların yurdu. Turan indiki Türkmənistan və Qazaxıstanın yerləşdiyi ərazidir". (Egon Eikstedt, 1834, Səh. 282)

Turan ərazisi təkə mərkəzi Asiyanı əhatə etmirdi, hindarilər-dən öncə Hindistan ərazisində qədim dövrdən etibarən turanlıların məskunlaşdıqları əraziyə daxil idi. Biruni Hind yarımadasının cənubundakı körfəzin Turan dənizi adlandığını yazır. (A.Biruni, 1963, səh. 196)

Aral-Xəzər və Qara dəniz hövzəsinin yaşayış üçün əlverişli əraziyə çevrilməsi və turanlıların bu əlverişli şəraitdə inkişafı onların yaşayış və fəaliyyət alanlarının durmadan qərbə doğru genişlənməsinə və yeni ölkələrin meydana çıxmasına səbəb olurdu. Aral dənizi və Ural dağları arasındakı ərazi qərbə doğru uzanan təbii körpü və yol rolunu oynayırdı. Quraqlıq, toz tufanları və bunların nəticəsində baş verən qıtlıq heyvandar köçəri xalqları daima hərəkətdə olmağa, yer dəyişməyə, daha əlverişli şərait axtarmağa söv qədirdi.

olduğu kimi Turan irqinə mənsub olan finlərin də din inanclarında metalla əlaqədar miflərmü-hümyertuturdu. (Lenormant F. 1877, Səh. 366)

Görkəmli İtalyan arxeoloqu və paleontoloqu Françesko Molonda Ural-Altay bölgəsini Turan adlandırır və Buzluqların əriməsi ilə turanlıların öz yurdlarını tərk edərək şimaldan cənuba doğru hərəkət etdiklərini yazmışdır. Asiyanın böyük hissəsi bəşəriyyətin ikinci böyük əhali qrupunu

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

Görkəmli Fransa tarixçisi Maspero türklərin Ergenekon əfsanəsinin güman edildiyindən daha qədim dövrləri əks etdirən fikrini irəli sürmüş və turanlıların dünyaya yayılmasını bu əfsanə ilə əlaqələndirmişdir. Pamir dağlarından şimalda Altay dağla-

rının arasında sıxışmış qalmış türklər əfsanəyə görə dəmir dağı əridərək xilas olmuş, onların bir qolu qərbə doğru hərəkət edərək müxtəlif ərazilərə və o cümlədən Avropaya yayılmışlar. Metalın və digər filizlərin dağ süxurlarının üst qatlarında yerləşmiş olduğu Altay dağlarında mədəniyyət fəaliyyəti ilə məşğul olan turanlılar zərgərlik sənətini də təzliklə mənimsəyərək bu sənətlərin Xaldeyde (Sumerdə) əsasını qoydular. Bu ölkədə aşkar edilmiş qədim məzarlarda çoxsaylı qızıl, bürünc, dəmir əşyalar: qolbağı, sırğa, bıçaq, balta, dəryaz tapılmışdır. (Gaston Maspero. 1876, Səh. 135, 141)

Maspero kimi Lenorman da türklərin qapanmış olduqları dar vadidən dəmir dağı əridərək xilas olub azadlığa çıxdıqlarını əks etdirən Ergenekon əfsanəsinin kökünü türkütlərin meydana çıxdığı ilkin orta əsrlər dövrünə deyil, daha qədim dövrlərə, dəmirin kəşf edildiyi dövrə aid olduğunu qeyd edirdi. Türklərdə

təşkil edən Turan irqinə məxsus idi. Onlar Cənuba doğru hərəkət edərək bir qolu Himalaydan şərqə, Hindistan və Ərəbistana doğru, digər qolu isə İran üzərindən Qafqaza və daha irəliyə doğru hərəkət edərək həmin əraziləri məskunlaşdırmışlar. Turan irqinin digər bir qolu Ural dağları üzərindən batıya və güney-batıya doğru hərəkət edərək Avropaya gəlmişlər. (Francesco Molon. 1880, Səh. 16, 19)

F.Molon heyvanların ilk olaraq turanlılar tərəfindən əhliləşdirildiklərini və Ural və Altay arasında yaşamış turanlı xalqların əhliləşdirmiş olduqları ev heyvanlarını da özləri ilə məskunlaşmış olduqları yeni ərazilərə gətirdiklərini xüsusi olaraq qeyd edir. (Francesco Molon. 1880, Səh. 22)

Klaprota görə dünyanın ən qədim xalqlarından olan türklərin yayıldığı ərazi güney-batıda Adriatik dənizindən başlayıb, quzey-doğuda Lenanın Buzlu okeana töküldüyü ərazini əhatə

etməkdədir. Buzların əriməsi ilə başlanan Böyük tufandan sonra türklər indi başları əbədi qarlı örtülü Böyük Altay dağlarından yenərək güney-doğu və güney-batı istiqamətindəki ərazilərə yayıldılar. Onlar çox erkən dövrlərdə Çin sərhəddi ərazilərində məskunlaşmışdılar. Çinlilər onları Hyunq-nular adlandırdılar. (Klaprot J. 1823, Səh. 225)

Yuxarıdakı şərhərdən də göründüyü kimi Öntürklər bir etnos kimi təşəkkül tapdıqları və tarixçilərin 1-ci Turan adlandırdıqları Cənubi Sibirdən tarixin sonrakı dövrlərində güneyə doğru Aral dənizi, Amudərya və Sirdərya çaylarının iqlimi daha əlverişli və yaşayış üçün daha münasib vadilərinə yayılaraq

mədəniyyəti Türkmənistan ərazisində 1904-1908-ci illərdə arxeoloq Pumpelli tərəfindən araşdırılaraq öyrənilmiş Aşqabadın 8 km. Anau ərazisindəki şəhər mədəniyyətidir. Anau adını fars dilində Abe-nav (Yenisu) və ya "yeni yer" kimi izah edib onun kökünü iranlılara bağlamağa çalışsalar da, bu yaşayış məskəninin adı qədim zamanlardan türkcə Ana ev (ana ev) şəklində mövcud olmuşdur. Anau Türkmənistanın güneyində mövcud olmuş ən böyük qədim iqtisadiyyat, mədəniyyət və ticarət mərkəzi olaraq şəhərin və onun ətrafında məskunlaşmış əhali tərəfindən "Ana ev" adlandırılmışdır.

Pumpellinin irəli sürdüyü "Oasisteori" yəni "Vahə nəzəriyyəsi"ə görə tarix öncəsi ilk uyqarlıqlar məhz münbit torpaqların, rütubətin və bol suyun mövcud olduğu böyük çayların vadilərində yaranmışdır.

Avropanın və Asiyanın quzey ərazilərini əhatə edən buz qatlarının əriməsi nəticəsində

burda ilkin bəşər mədəniyyətinin rüşeymlərini yaratmış, ilkin şəhər mədəniyyətinin, əkinçiliyin əsasını qoymuş və heyvanların əhliləşdirilməsinə nail olmuşlar.

Mərkəzi Asiyanın bu əzəmətli Turan ölkəsinin sakinləri sonradan malik olduqları mədəniyyət ünsürlərini, əkinçilik vərdişlərini, heyvan bəsləmə və metalçılıq sənətini özləri ilə köçlərə mürəz qalaraq məskunlaşdıqları yeni ərazilərə daşıyaraq orda yeni mədəniyyətlərin təşəkkül tapmasına səbəb olmuşlar.

Turanlıların ən qədim dövrlərdən öz yurdlarını tərk edərək müxtəlif istiqamətlərə və o cümlədən İran üzərindən batıya doğru yönəlmələri Amerikanın Nyu Hempşir Universitetindən İtalyan-mənşəli arxeoloqu R.Pumpellinin Anau və ətraf ərazilərdə aşkara çıxardığı qədim arxeoloji mədəniyyətlərlə də sübut olunmuşdur. Turanlıların və eləcə də bəşəriyyətin indiyə qədər aşkar edilmiş ən qədim şəhər

əmələ gələn sel suları böyük çaylar şəklində güneyə doğru axaraq Batıda Mesopotamiya adlanan Zaqqos dağları ilə Aralıq dənizi arası əraziləri, doğuda isə Turan ovalığı adlanan əraziləri öz suları ilə doyuraraq yüz illər ərzində davam edən proses nəticəsində bol rütubətə malik əkinçilik üçün əlverişli bərkətilimünbit torpaqlara çevrilməsinə şərait yaratmışdılar. Nəticədə tarix öncəsi adlanan çağda birbirindən uzaq məsafədə yerləşən bu iki ərazi bəşər uyqarlığının iki önəmli mərkəzlərinə çevrilmişlər. Lakin mövcud əlverişli şərait ilkin uyqarlığın ilk öncə Amudərya və Sirdərya çaylarının vadilərində yerləşən Turan vadisində yaranmasına səbəb olmuşdur.

Anau və onun ətrafında yerləşən qədim arxeoloji mədəniyyətlərdə, məhz Amudərya və Sirdərya kimi nəhəng çayların suvardığı geniş vadiləri əhatə edən Turan ovalığında yerləşirdi.

(ardı gələn sayımızda)